

ալ՝ նոյնպէս մեկուն միտքը պիտի չգտար այս երթումը գրութիւնը ընկողն եթէ միայն միջին եւ նոր Հայեւրէնին մէջ այս վերջնորոշութեան չափազանց առատութեամբ գործածուին օտարորէ չերեւար։ Սակայն այս չափազանց առատութիւնն ալ ամենեւին պէտք չէր անտուգի երեւալ, վասն զի ճիշդ միեւնոյն բանը կեցութեան մէջ ալ կայ։ Իրերէնը հայերէն միեւնոյն աստիճանին վրայ կը գտնուի Հին Հայերէնին հետ։ Հին իլլ. *én-lalith* (այսինքն՝ «Թռչնոց պետութիւն») յոգն. և *én* «Թռչուն», բառին, *rig-rad, gnim-rad, del-geim*, յոգնակիներն են՝ *yl* «Թափաւոր», *gnim* «գործ», *del* «տառաձե», բառերուն։ Բայց եւ այնպէս ընդհանուր տիրոջն է ժառանգեալ Տնգեւր. յոգնական կազմութիւնը։ Ընդհանուրակն կրմբերէնի եւ բրնձաններէն մէջ հաւաքական յոգնակիներ շատ առատ են կանոնաւոր են։ Վերը օրինակները յառաջ բերի, որ կը ցուցնեն թէ ինչպէս հիմնական ձեւը իբր հաւաքական կը բանի, միեւնոյն անանց միջական նշանակութիւն կ'ունենայ։ Եսկայն յաճախ վերջնորոշութեամբ մը կազմուած են հաւաքականները. կըմ. *Uestri, ceuri* յոգն. *Uestri* «անօթ», *ceuri* «հոգի», բառերուն *merched, Uydnod* յոգն. են *merch* «աղբիւ», եւ *Uydno* «կայրի անտառ», բառերուն, են։ Միայն օտարաբարկան ևսունձաւորութեամբ կարելի է այս հաւաքական կազմութիւնները զանազանել Հին Տնգեւրական յոգնակի կազմութեան մնացորդներն (*ychen, brodyr* յոգն. իսկ *ych* «եզն», *bradyr* «եղար», եզակի)։ Այլեւայլ հաւաքական կազմութիւնները (ինչպէս նաեւ միջին Հայերէնի մէջ, Karst էջ 191) մասամբ նշանակութեան տեսակներու համեմատ բանուած են։ այսպէս՝ *od* կրմբերէնի մէջ անանոյց անուանց համար կը գործածուի, տե՛ս չերականութիւնները Rowland-ը (§116) եւ Spurell-ը (§116). Բրնձաններէն մէջ անանոց անունները՝ *et* յոգնակի վերջնորոշութիւնն ունին։ Բրեւ. *ici* «շուն», բառին չով իբր յոգնակի կը բանի *chas* (բուն գաղղիներէն ժողովուրդէն բառ. այսինքն՝ «որ»), բրեւ. *den* «մարդ», բառին յոգնական է *rud* (այս է՝ ժողովուրդ)։ Բայց փոխառալ յոգնակի վերջնորոշութիւն մ'ունին բառերը՝ բրեւ. *kloc'h*, յոգն. *kleier, ial'e'h* «գրաւի ջրակ», յոգն. *il'e'hier* եւն. եւն. (Հսմտ. գաղ. *cloche, clocher, l'arma, armarium*). Հսմտ. այս նկատմամբ միջին Հայերէնի փոխառեալ -աբաւը։

§ 77. Արդ որովհետեւ հաւաքականաց իբրեւ յոգնական գործածութիւնը դայութիւնն ունի ամեն Տնգեւրական լեզուայ մէջ (ուր մասամբ նոյն իսկ վերջնոր կազմութեան համեմատայնութիւնը կրնայ ապացուցուի) եւ ըստ գիպաց երբեմն չափազանց առատութեամբ ալ կը զարգանայ, ու նոյն իսկ նախահնգեւրական չեզոքութեան յոգնակի կազմութիւնն ալ հաւաքականներու արդիւնք է, անոր համար անխնայ բան մըն է հաւաքական յոգնակիները իբրեւ Տնգեւր. լեզուաց օտար երեւոյթ մը նշանակել։ Իրդ ալ Տնգեւրական լեզուան շատ հեռու են այսպէս բան մը իբրեւ սղբունք հաստատել։ Մանաւանդ թէ անխնայութեամբ աշխատած են՝ պատմական ան-

կանէ հնգեւր. յոգնակի կազմութիւնը ծագած մեկնել Հին կանոնաւոր հոյովմանէ մը, որուն մէջ -s իբր յոգնակի նշան կը բանէր, միեւնոյն հոյովմաց փոփոխութիւնը եղականի հետ նոյն էին։ Եւ ասոր նկատմամբ յայտնուած այլեւայլ ենթադրութիւնները բոլորովին հաւանական են. շատ դիւրաւ կ'ըմբռնուի օր. աղագաւ որ յոգն. գործիական հոյովման «-նիս, վերջնորոշութիւն կերպարանաւորութիւնն մ'ըլլայ նախաւոր թուի նկատմամբ անտարբեր» «-նիս ձեւի մը. այսպիսի անտարբեր ձեւ մը կըմար նոյն իսկ յուն. -φι վերջնորոշութեան մէջ ասակաւն անկորուստ մնացած ըլլալ. եւ ասի անոր համար կրնայ անտարբեր մնացած ըլլալ, վասն զի յունարէնի հոյովման գրութեան մէջ ընդունուած չէր, այլ կէս մակըայակերպ կը բանէր։ Մոյնպէս կ'երեւայ թէ պայծառ է յոգն. հայցականին վերջնորոշութիւնը՝ *ms (որուն տեղ նաեւ *ms ալ կրնայ գրուի)։ Եզոգն. հայցականի ձեւը նախապէս միեւնոյն եղած պիտի ըլլայ յոգն. ուղղականին հետ։ Ստուգիւ -m վերջնորոշ ձեւը եղակիի մէջ նախապէս թէ ուղղական եւ թէ հայցական էր (Հսմտ. Uhlenbeck, IF, XII, 170). Բայց երբ այս ձեւը հայցականի պաշտօն ընդունած՝ եւ օտարմուններէն օտարմունուած էր ամեն կարգով արմատներու վրայ. այն ասին -ms վերջնորոշութիւնը կըմար տեսակ մը համեմատական կազմութեան գիւրաւ գաղղական։ Ուստի կրնայ շատ լաւ մտածուիլ թէ Տնգեւր. անխնայ յոգնակի կազմութիւնը զարգացած ըլլայ մակըայակերպի նման գրութեանէ մը, ուր յոգնական անանոցական վերջնորոշութիւնն մը կազմուած էր, բայց հոյովման երկու թուին մէջ ալ նոյնակերպ էր։ — Անոր համար ով որ բացանք ունի կարող է Տնգեւր. յոգնական -sը նոյնացնել վերջնորոշութեանց հետ՝ մանջ. -sa, մանջ. -s, թըք. -s § 59. Եւ ասի այնչափ աւելի՛ որչափ որ յոգնակի միւս վերջնորոշութիւնն մանջ. -la, մանջ. -m, թըք. -t կըմար միեւնոյն ըլլալ Տնգեւր. -m ձեւի՝ չեզոք դերանունաց մէջ. կարելիքերէն -d ձեւերը յաճախ ուղղակի Տնգեւր. -d ձեւերով կրնան թարգմանուիլ. *bussu-d* «alid» (այլ), տես բառահաւաքումը Jülg-ի չով. Die Märchen des Siddhi-Kür, Leipzig 1866. *tede-ni* (-ni հայց. վերջնորոշութիւն) «այս կը գտնուի բնագրի մէջ, էջ 39, 3. միեւնոյն նշանակութեամբ՝ բնագրականաւ բառերս՝ *tede-ger, edo-ger* էջ 42, 1. *tede* «այս» (յոգն.) կըմար բոլորովին նոյն ըլլալ Տնգեւր. *lodi հետ նաեւ ասորինակ կերպով շարժական -n վերջնորոշումը Մանջ. -n թըք. -թուրք լեզուայ մէջ՝ միեւնոյն ըլլալ օտարմուններու Տնգեւր. -nի հետ (**vergum* յուն. *ἐργον*), որ նոյնպէս շարժական է (ածանցմանց եւ բարդութեանց մէջ չ'երեւանայ)։ —

Բայց Տնգեւր. Հին յոգնակի հոյովման հաւաքական կազմութեան զանազանոց ճիշդ անհանձն հոյովման է, եւ ոչ թէ նշանակութիւնը։ Եզոգնակի եւ հաւաքականի զարգացման տեսակներուն գիւրաւ իբրեւ կը զանազանուին, բայց գործնականին մէջ երբեք իբրեւ որչափ բանութիւն։ Նաեւ Տնգեւր. -s յոգնակին թէ

Հաւաքական ու թէ բուն յոգնակի իմաստով կրնայ գործածուիլ: Բայց ծ- յոգնակի կազմութիւնն իրեն յատուկ անկանոն հօլովման հետ՝ առկալին երկրորդ արտաքին ծանօցիչ մ'աւ ունի՝ անկանայ, գերաւանայ եւ բայանկերուն (հօլովման) համաձայնութիւնը: Այս համաձայնութեամբ հին յոգնակի կազմութիւնը որոշակի կը բաժնուի նորածնի կազմական կազմութիւններէն, եւ այս վերջից տոլորաբար իբրեւ յոգնակի կազմութիւններ չեն կրնար մնալ՝ եթէ միեւնոյն առան անկանոն յոգնակի հօլովմամբ չընդունին: Հաւաքական կազմութիւնները կրնան՝ առանց անկանոն հօլովմա՝ մ'առնելով իրենց հաւաքական նկարագիր կըսենք՝ որոշ յոգնակի ձեւեր ըլլալ՝ միայն այն լեզուաց մէջ, ուր անկանայց համաձայնութիւնը նուրբ թելէ մը կը կախուի, ինչպէս հայերէնի մէջ, կամ ուր հօլովի փոփոխութիւնը բոլորովին դադարէ է, զ. օր. կ'երեւեն եւ Բրտաններէնի մէջ: Վասն զի բային համաձայնութիւնը գիրաւ կրնայ կատարուիլ՝ առանց գոյականին հօլովման վրայ ազդեցութիւն ունենալու. կը յիշատակեմ միայն յայտնի՝ ի յիշմոս էփն յիշմոս *Ἀγαθὸν ἀποδόνοντο* և. ο 305 կամ *ὡς φασαν ἡ πλεσθὺς* և. β. 278.

Ի հարկէ, անկանայց համաձայնութիւնը նախաւոր յատկութիւն մը չէ՝ եւ հնդեւ. լեզուաց մէջ պահուած են այլեւայլ մնացորդներ հնագոյն փնջակի մը, նախ՝ բարդութիւնները. յուն. *ἀκρόπολις ἀκροπόλις* (հին իրերէնի մէջ բարդութեան օրինակներ նախկին անկանայցեր գերծ մնացած են համաձայնութիւնէն չմնալ. Հ. Ե. ղի'ն ա կ'ի գրածն ի թերթին KZ. XXXV. 441). Նոյնպէս անհօլով թուական անկանայց, ըստ. *quod, tot* են. (Joh. Schmidt, Pluralbild. էջ 292). նոսեւ գոյականներու համաձայնութիւնը միշտ կատարուած չէ յոգնակնայ այն գաղափարին հետ՝ որ թուական անկանայցներուն մէջ կայ. հնդեւ. *sapṛā nūma* (Joh. Schmidt, տնդ էջ 280): Վերջապէս Joh. Schmidt (էջ 276 եւ հետեւ.) ցուցուած էր որ ուղ. հայց. եզ. չկըցըր կրնայ յոգնակիի մը քով մնալ (հմտ. Oldenberg, IF. Anz. XV, 26): Հոլովմանց մէջ եղած համաձայնութեան այն պակասութիւնը որ կայ է. օր. *trigōn rōcanē* (Pluralb. էջ 303) կամ եղակի գործիական *nāvyasā vōcas* դիպաց մէջ Joh. Schmidt (անդ էջ 305) հնդեւերէնի մէջ նորանմանութիւնը կը համար. բայց ինծի կ'իբեւայ թէ շատ հնագոյն վիճակի մը մնացորդն է: Զեղաւ. եւ իցէ, կարելի չէ տարաբուսիւ որ հայերէնի մէջ անանուած համաձայնութեան պակասութիւնը շատ աւելի հնագոյն հանգամանքներէ յառաջ կու գայ: Եւ ըստ մասին՝ հնդեւերէնի մէջ եղած գէպերուն հետ զուգընթաց է:

Այս տեսակետէն կը մեկնուի թուական անկանին կազմութիւնը (հմտ. կանոնները Մէյ է է քով Esquisse էջ 105): Հօլովմով թուականն մը վերջը գոյականն եղակի մը մնայ. հնդեւ. (հմտ. *sapṛā nūma* վերը) սեւ. հնդ. աւուր: Ասոր հակառակը համաձայնութեան անկաններուն մէջ համա-

ձայնութեան հարկը կ'աղբէ. երեւ. աւուր: Գոյականը յոգնակի կ'ըլլայ գաղափար՝ եթէ թուական անկանն մը յաջորդէ. աւուր՝ հնդ. սեւ. աւուրց հնդ. Այս պարագայն անող կը մեկնուի որ թուականն այս գրից մէջ իսկզբան անդ աւելի բացայայտ է՝ քան թէ վերադիրի զօրութիւն ունէր, եւ բացայայտի համաձայնութիւնը ամենէն մեծ հնուութեան մէջ կը տեսնուի (Բրուգման Kurzevgl. Gramm. էջ 642): Թուական անկանայց օրինակին համեմատ նոսեւ. հն. եւ իւր գերաւանայ անհօլով կրնան մնալ. օր. *սեւ. յեւ. տնց իւր. Սեւական մը կրնայ գոյականին առջեւ անհօլով մնալ. քաղաք՝ աշխարհ, ի սեւ. քաղաք, անհօլով իւր. հնուր.* (Մալխասեանց՝ Գրաբարի համաձայնութիւնը Թիֆլիս 1892 էջ 93—94): Թոքն. ուղ. հայց. հօլովման մէջ այս գէպերը կը հանդիպի ամեն անկանին (հմտ. հնդ. իրերէնի անհամաձայնութիւնը չէ. յոքն. ուղ. հայց. հօլովման մէջ), ընդհակառակը միւս հօլովմանուն մէջ նոյն տեղի կ'ունենայ միայն այն բարդութիւն (բարդական) անկաններուն, որոնք ընդհանրապէս հօլովի չեն կամ սովորաբար չեն հօլովի. (այստեղ համեմատելու է թերեւս մասամբ հին իրերէնի վիճակը. ի. եւ աւարմասներու քով՝ բազադութեան յոգնակային մէջ ձայնաւոր մը պակսիւ շատ բնական կ'ըլլար, վասն զի նախաւոր ի կամ ի մը կը կորսուի ու վերջին փոխի մէջ)։ Առաջական գերանուններէն նաեւ յետագայն ալ ըլլալով՝ կրնան յոգն. ուղ. եւ հայց. հօլովմանուն մէջ անփոփոխ մնալ. ի. քալ. կամ քալ. ի, լի. քալ. կամ քալ. ի, այս պարագայն անող կը ընդհանրապէս անփոփոխ էին, վասն զի ասոնք սեական էին: Մալխասեան շատ հետաքրքրական են աս գէպերը զ. օր. յաւ. իւն. Կոմ. յաւ. Կոմ. Կոմ. (Եղիկի Գ. 1.) գոյականը յոգն. հայցական (= ներգոյգ.) կը մնայ, իսկ ստացական գերանունը եղակի ներգոյական (հմտ. հնդ. *trigōn rōcanē* եւն.): Մէյ է (Esquisse էջ 103) կը կարծի թէ հայեւ. իւն. այս անհամաձայնութիւնը կրնայ մեկնուիլ այն եթաւորութեամբ, թէ գոյականներուն յոգնակին նախնաբար վերջաւորութիւն մ'ունեցած չէր. հնդեւ. -s վերջաւորութիւնը հետագայն կորսուած ըլլալ. բայց վերջէն «նորոշ» -t մը աւելցած ըլլալ, որպէս հնդ. «ուր պայծառութիւնը զայն կը պահանջէր», Սակայն Մէյ է չ'ըսէր թէ ինչ պիտի ըլլայ այս յաւելեալ տարբերութիւնը չէ մտածել, վասն զի ընդհանրապէս այս կարծիքը միջեւ վերջը մտածել կարելի չէ. եւ բաց ասկէ՝ եթէ նոյն իսկ ուղիւ ալ ըլլայ, անհամաձայնական հօլովման միայն մէկ շեշտն մնար ի մեկնուի. Ով որ ընդդէմութիւններով կ'առաջնորդուի, չի կրնար տարաբանել թէ հայերէնի անհամաձայնութիւնը նախահնդեւ. համաձայնական գործիքներէ թերութեան արդիւնքն է, որոնք այս տեղ միւս հնդեւ. լեզուաց նման անհե-

տացած չեն, այլ աւելի տարածուած: Առոնք պատմական ժամանակին մէջ աւելի ալ կը տարածուին: Արդէ հայերենի մէջ տիրող գրութիւնն այն է՝ որ անականները միշտ գոյականներն յառաջ կը գրուին ու միշտ ալ անհոյով են. թուականներէն (եւ թիւ ցուցանող ուրիշ ասացումներէն) հաջորդականներն ետակի կը մնայ. ելլա՜նտարարութիւն, շոտ օրիւմ, Նոր գործիքիւն ալ բառաւ խնայա՜նտարարութիւն քառ աւել, որոնք . . . Արդէ հայերենին կանաններն արդէն միջին հայերենի մէջ հապազ զարգացած լինած էին. (վարստ, էջ 392 եւ 396):

Այսպէս արդէ հայերենը ամենայնաւոր եղանակաւ զերծած ազատած է նախահայերէնական համաձայնութեան անընտանի խառնակութենէն որ դեռ այս օրս՝ երկուր հազարամասններէ վերջն ալ՝ գրեթէ ամեն հնդեւրոպական լեզուի վրայ կը տիրէ. եւ վերագրածն է արտաքանական այն պարզութեան, որուն համար մենք այլուստ թորաց են Մոնդոլինիոն պէտք ենք նախանշիլ. (մանգոլերենի կազմուցումն եւ յոգնաբի հոլովման մասին տես I. J. Schmidt-ի զերեքականութիւնը § 56, § 43 եւ § 42): Չարգացման այլեւայլ հնարաւորութեանց մէջ քիչդ այս ճամբար բռնել կարելի է որ բոլորովին անկախ եղած չլըլլար գործի ոչ հնդեւրոպական լեզուաց ազգեցութենէն. բայց այսու ամենայնիս այս զրացիութիւնն զարգացման մէջ օտար բան մը մտցումը չէ. արդէ հայերենի համաձայնութիւնը արդիւնքն է հին հայերենին, հին հայերենին ալ՝ նախահնդեւրոպականին: Եւ ինչ այսպէս է նաեւ միաճանրութեան միւս կէտերուն մէջ, որ կը տեսնուին արդէ հայերեն ու թուրք-մանգոլական համաձայնութեան միջեւ. օրինակի համար՝ արդէ հայերենի մէջ յետագայ նախադրութեանց կերպարկութիւնն արդիւնքն է հին հայերենի մէջ տեսնուած նախադրական նախադրութեանց ազգատարութեան, եւ արդէ հայերենի համաձայնութենէն սկզբանք տարբեր չէ զ. օր. սա նախադասութիւնը՝ Ել ինչի գործուն հանդիսէն (Երբիս Գ. 1): Ինչպէս բառածեմութիւնն KZ XXIX 242, արդէ հայերենի —նք եւ —սք վերջաւորող գործարկներուն գործածութիւնը՝ ակնյայտի կերպով կը համաձայնի թրքերէն —մննէ եւ (մնգուլ. —nksan) վերջաւորող բայանունաց գործածութեան հետ. բայց իրականին ծագումն է արդէն հին հայերենի վերաբերող այն յատկութենէն, որ նախաւոր գոյականները կրնային անական ըլլալ: Արդէ հայերենի մէջ կոյ կանանաւոր կրաւորական կազմութիւն մը եւ անոսակ մը գործակցական կազմութիւն մը՝ անանցեալ բայարմատներով (—ս կրաւորականին նշան է, —լք՝ գործակցականին, գոր օր. գործ—լցիւն՝ եւ գործիւն). այստեղ ալ ասոնց զուտ հայկական ծագումն այնպէս պայծառ է ինչպէս նաեւ դիպաց զուգընթացութիւնը թրքերենի եւ մանգոլերենի հետ: —վարստ. Hist. Gramm. էջ 407 կը համարի թէ համաձայնական այս միաբանութիւնը թրքերենի հետ՝ իբր առանձնայատկութիւն մ'ըլլայ արեւմտեան հայ գրաւոր բարբառին. բայց արեւելեան հայերենն ալ այս կողմանէ հազիւ թէ չեղի արեւ-

մտեան հայերենէն. Մալխոտեանցի (էջ 11) արեւելեան հայերենի վերջով գրած Համաձայնութենին նախադասութիւնն մը՝ զ. օր. մանգոլական քոյալիւնն անեղալ քոյալիւնն էլէն, ուղղակի յարացուցական օրինակ մըն է սիշտատկուած միաբանութեանը:

§ 78. Միջին եւ արդէ հայերենի յոգնակիի գրութեան համար գետնիք պատարասման էր արդէն հին հայերենի վերագրական անականին անհամաձայնութեանն իրենց գոյականին հետ, եւ որ ընդէ հնդեւրոպական սկզբնաւորութենէն ծագելով կազմուած էր (§ 77): Նոյնպէս հին հայերենի մէջ կային բազմութիւ հաւաքականներ, որոնց հանդիմացութիւնը՝ միւս հնդեւր. լեզուաց հետ՝ աւելի կը զարնէ (§ 76): Այս հաւաքականներուն մէջ գոյութիւն ունին արդէն այնպիսի օրինակներ, որոնք միջին եւ արդէ հայերենին մէջ ընդհանրացած ձեւակերպները կը ցուցնեն, եւ այս ձեւակերպներն ալ իսկից ցոյց կու տան իրենց ազգակցութիւնն հայերենի ուրիշ եւ հնդեւրոպական ձեւակերպացութեան հետ:

Միջին հայերենի —ի վերջաւորութիւնը ծագում առած է հին հայ. —նք վերջաւորութենէն, Հին հայերենի օրինակները հրատարակած է վարստ, Hist. Gramm. էջ 185. Նշուածն ալոր բառէն, եւն: Ի հարկէ տարիա անդադոյն կազմութիւն մըն է —նք հաւաքական ձեւակերպին օժանդակութեամբ հայերենի մէջ տարածող կարգի արգասաբեր —ի ձեւակերպին՝ որ բառ մասին —նքն է յառաջ եկածն է եւ բառ մասին ալ՝ —նքն եւ Այս —նքն եւ —նքն ձեւերուն միջեւ եղած տարբերութիւնը յերեւեալ կու տայ ի մանաւորի յոգնակիի մէջ. արդէ (—դգէ § 18) սեռ. եզ. —դգոյ սեռ. յոգն. —դգոյ (—նքն), սակայն տեղի (եղ. ձեւէն § 27) սեռ. եզ. —դգոյ, սեռ. յոգն. տեղիաց: Գոյանակիի հետ կը համաձայնի եզ. գործիականը. —դգոյ, բայց տեղիաց. սակայն կու տայ ընդհանուր կանոնի մը (KZ, XXXVIII, 21). եզ. գործիականը համաձայնած է յոգն. գործիականին, վերջինս ալ՝ միւս յոգնակիի հոլովներուն: Այս պատճառաւ տարակիտ չկայ թէ չեղի կընար ծանրակշռութիւն դնել գործիականին ձեւին այն բառերուն՝ որոնք յոգնակիի մէջ գոյութիւն չունին. հոս կրնայ միայն սպասուիլ որ միւս ետակի հոլովներուն համաձայնած ըլլայ: Անոր համար չեղի կընար գոյանակի թէ արդեօք —նք վերջաւորող հաւաքականները նախապէս —նքն արմատներ էին թէ —նքն: Բայց որովհետեւ միւս հնդեւր. լեզուաց մէջ —նքն սովորական հաւաքականին ձեւակերպ մըն է, անոր համար պէտք ենք երկու կարեւորութեանց մէջ վերջնայ կողմը որոշել: Մտադիր կ'ընեն գաղտնի, որ —նք վերջաւորութեան կուտակումը գոյութիւն ունի նաեւ ոչ-հաւաքական գործածութեան մէջ ալ. փնթալի, հոյրիլի (—նքն արմատներ), Նշանակութեան կողմանէ հաւաքականաց հետ սերտ ինքնակութիւն ունին —նք վերջաւորող (է ձայնաւորով ծագած եւ երկրորդական) ծագի անունները, զ. օր. յիլիլի՝ յիլի բառէն, յոյրիլի՝ յոյր (համարման), յոյր բառերէն, արմալիլ՝ արմալ, իլիլիլի՝ իլուլ, իլիլիլի՝ իլուլ, իլուլիլի՝ իլուլ բառերէն. ասոնք —նքն արմատներ են:

Ճանաչա. Բ.Ձ. Գ.Գ.Է KZ XXXII, 80 Հայ. -տարի Հետ
կը նշանադրեն յուն. -ժողով: Հայերէնի մէջ արմա-
նապատգամութիւնը արձանագրուած է. ինչ ինչ բառով
խարժարուած կը (աւգոստ) զամ իւ. եւ. -նշանադ-
ման միջոց կը տասնամեկ (տոնով). ուրիշները միայն
իւ. -տարաններ կը (պայմանք) հնդեւր. Գ.արմա-
ն. Գ. օր. հոկտ. նշան. -տարանները ալ գոյու-
թիւնն ունին (հոգոս): Որեւէ արագիւշ ըզ ըկայ թէ
նախնարար մեծաւ մասամբ Գ արմաններ էին.
առիւթ բոլորովն կը համամայնի յուն.արման Հետ.
այն էթէ տարբ Հետ նաեւ. -տարանները ալ կային,
իսկ տասնի նշանաւ յառ. calixtus եւն. յիշուի:

§ 80. ԳԼԽԻՆ Հայերենի ունի վերլուծարող յոդանկիները մեծամասամբ բացառում են առանձին յեղեղան հու գան զոյգ առարկաներու հետեւից մէջ. այսինքն, յետոյ, դուռն, սրահ, միջոյն: Այս պատճառաւ կարծիք եղած է թէ Հայ ունի (ծագած - յնմ) վերլուծարութիւնը հնաւոր էր ունի (Հնգեւր. -օ) երկակի վերլուծարութիւն մը վրայ աւելցած ըլլայ. այն առանձն վերլուծարութիւնը որ վերլուծարողի օրէնքներէն հնաւոր եղած ըլլար: Բայց առի շատ կոպտանշին է, վրան զի ունի երկակի կիրառութեան համար հին Հայերէնից մը յոյս միակի օրէնք կ'ունեն: Աստի համար անկապէտ խախտութեամբ կը համարուի - ու վերլուծարող բազմաթիւ անտիպաններուն հետ կապել: Աստի. - որոն բառի մասին յայտնած իմ տեսնութեան համաձայն (§ 82) բոլոր մեծի մասին հինմ ունին-ծրծ. վերլուծարութիւն մ'որ-ծրէ զորոպայած էր. (զորոպայածը նոյնպէս է՝ ինչպէս -ծ. երկակի տի մէջ, § 79). Հմմտ. իմ դուռնութիւնն - ունի իրական վերլուծարութեան մասին § 38. -ծրծ. անշուշտ կը ծածկուի նաեւ. Կար - բառի մէջ (Հմմտ. Կար. անշուշտ) - արծ. երկակի տի մէջ որ թափառուի - յնմ. անակերտ մը կը թափառուի - յնմ. բառի մէջ. ասիւ անանցած է որքան երկրորդական եղանակէն որ անզորազոյն կազմութիւն մը է - յնմ. անակերտութ. (Հնգեւր. չարիցան - թշուշտի տարածուող. (Հնգեւր. ջարձիցան - բաղէն, մակեղ. αἰτιονοφ, ἀγρώπους, Hatzi-dakis IF, XI, 315): Ընդհանրապէս - արծ. երկակի տի անշուշտ հնաւորէն վերջ մակն առնէ - վերլուծարող բառերու մէջ. (անշի, հնիւ, եւն.) Բայց ունի վերլուծարող անտիպան ուրիշ մէկ մասը ուր թէ է-ծրծ արգիւթն է, այլ - անշուշտ, որ մեծամասամբ - անշուշտ զորոպայած է. այսպէս՝ օր. աղ. հաւոր. ան. եղ. հաւոր. սեւ. յոդն. հաւոր. այլ. Հմմտ. յուն. πάτρως բառ. patruius (Հմմտ. Գաւոր. անշուշտ. այսպէս նաեւ որոն բառէն անտիպան անտիպան արտեւն - արտեւնի բառին մէջ, Հմմտ. յուն. ὅμας, որ բառ իրենքն՝ 236 վերաբերող) կը նշանակի. (Գ. Է. & MSL, VIII, 236) արտեւն. երկակի մէջ սեւական մէջ կը տեսնէ, որ ինքն շատ համոզել չ'երեւար. հնաւ. փոխանակ պատասխան - Եր. արգիւթն է արտեւն. ան. արտեւն արգիւթնութեան:

Հին Հայքերին -- ուղի վերջապատող հաաքական կազմաութեան միմիակ օրինակն է՝ բոտ կ ր ա տ փ , ել 191, շո-ի: Ատիկա նշանակութեան կողմանէ հետ 19 համամասին ուս վերջնող անականներուն կառ (ինչպէս որ) : Եթէ ի յանգին առեալ սւղղի նաւ. միջին Հայքերն արեւոյ բառն իբր առ անանպակ

Հին օրինակ մը նկատել, այն աստե՛ն Դոնաու՝ անա-
կանը մասնաբերելու եւ Միջին Տայ, Դոնաւի (եզ, միդ)
և ի իշխեցանք զորովոք առնաններս՝ Դոնաւն (սէ,
անէ, --սոն) ըստ ինքեան անանցած եւ մօ՝ բերելու (սէ,
զոյախանէ մը), չգէշու-- (Համմ, գէր) եւն
-- իրաւի (էք) կընար՝ միջգ հակադարսկան
նշանանութեան պատճառաւ՝ կազմուած ըլլալ
Դոնաւ ձեռքի Համմման։ --սոյ եւ ո՛ր վերջադարու-
թեանց կուտակում մը կապ աս ձեռքերուն
մէջ՝ միջին Տայ, Դոնաւն--ըտի՝ (այդ) արդէ ար-
եւմտ. Տայ, Դոնաւն--ըտի. արդէ հայերենի մէջ կը
գտնուի անու իշխեցնդի՝ ուր (եւ շինուցնդի, բնա-
կանապէս այս անու բառերուն մէջ Դ ւայդն պէտք
է մի պէս արտասանել)։ Բայց եւ ուր ըստ իմից
մերձաքան արդար աւինն ապգահանութիւն ցուցընող
բառերու հետ հայը, մայր, Գրգի, Գրոնցմի՝ վերը
--ու վերջապէս անանցնիքն յաւալը բերին
Դոնաւի կրնալ Դոնաւի բառին Համմանայ յարա-
բաւած ըլլալ։ Դոնաւի եւ Յերս բառերուն միջեւ
եղած կերպական նմանութիւնը կրնալ յետոյ՝ ձեռք
ուրա՛մ բերած ըլլալ, իսկ այս ձեռն ուլ կրնայ
միւս՝ մարմնը կրնալ մասնաբ ցուցընող բառերուն
կազմուի ձեռն նախօրինակն եղած ըլլալ։

[illegible]

3) Էնգելս. —ն— վերջապահութեամբ ընդարձակութեան են (ուր բայ մ'իբր միշն անգամ ենթադրելու է) յայտնի կազմութիւններն իւրահարգ, յաւելուող (Հմմտ. KZ, XXXVIII, 219, ուր սակայն եւ այս տիպին ծագման ուղղակի սկիզբն բերանած չէի տակաւին). ուրիշ օրինակ մէն է ինչոքոք սեռ. ինչոքի կամ ինչոքոյն: Ի միջի հոս երկրորդ տեսակ հայտնուած իբր ուսմանս՝ զարմանալի է. բայց նոյնպէս կը գտնուի նաեւ ուրիշ բառերու մէջ ալ, ուր —ն վերջապահութիւնը դնելու ենք. (Հմմտ. Եւլուեղ § 50): Կոչուող բառին քով կայ ինչոքոք սեռ. յօդն. ինչոքոյն (ընդհանուր) —որ վերջապահութեան): Այս՝ ինչպէս նաեւ ինչոքն, ինչոք են՝ կազմուած են իմ բառէն. իսկ այս բառն ալ միւսերէն է ՀՏԳԻ. *an-gem*, յուն. *ἐξ γεν* բառերուն հետ. արդէն Delbrück գաղաչած էր թէ *ց'ն-արմատը կը նշանակէր «ստոր դնել», ա. *Ver-gleichende Syntax*, II, 77. ուստի βέβαιον նշանակութեան կողմանէ կը համահայնէ ինչոքն բառին հետ, եւ արդէն W Էն Եւլիւր իմի հետ կշռած է (MSL, VIII, 279): Ուստի *ց'ն-արմատը հայերէնի մէջ ց'ոտ- (ե-ի) արմատին հետ մէկ յարացոյցի չէ միացած. բայց սակի տակաւին չէ հնկաների՝ թէ անոնց մէջ ստուգաբանական աղբիւր մը գոյութիւն չունի. Դարեայ —որ կամ —իւ վերջապահութեան անդրադայն կազմութիւն մէն է [[ուրուորս եւ] Վրդի՝ անուանակալին արմատականը՝ եւ այն՝ կամ անդրադայն կազմութիւն մին է միջնորդութեամբ —ուրիւ կամ միջնորդութեամբ —որ (ինչպէս զորքոր՝ զորքը, քսմոր՝ քսմալ, Հմմտ. քսմալաբար): Թամնայն գլխաւ արմատը բոլորակաւուած է Վ-ի մէջ. եթէ արիւր *mōg-ը կապ մը կայ՝ այն ատեն հնարաւոր կ'ըլլայ յայտ մը գնել հայ. բառերուն հետ՝ *mōkēr* «խոտ», *mōkōqin* «տամ կտնայ», *թըլէն*, *mōcōin* «թըլէն, խոտացնել», սակայն միայն այն ենթադրութեամբ՝ որ սլաւական 0 ձայնը հնգելու. 0 մէն է եւ ոչ հնգելու. Ա մը:

Էնգելս. ամեն լեզուներու քաջածառօթ է —յո— ձեւակերպը. սակայն հաւաքականութեան կամ վերացեալ գոյականներու կազմութեան միայն հայերէնի մէջ գործածուած է. [Հմմտ. սակայն առս. *дѣтвора* «մանուկներ», *пятро* «հինգ միասին», *дубрава* «կաղնեասան» եւն. լատ. *nătura, iusura, cultura*, իր. *buar* «կոլեր», *iascar* «ձուկներ»]:

§ 82. *Պատմական ֆերականութիւն Կիլիկեան-Հայերէնի, զարագլուի կազմով գործին բազմադրէն հնգնալորի Դիւսի. Եղովնի Կարապ, անուանութեան մը մէջ՝ զոր աղասաանած է Լամբուրգի ԺԳ. Արեւելագիտական համաժողովին ատեն (Հմմտ. IF, Anz. XIII, 292 եւ հետեւ. Հանդիս 1903, էջ 10—14), այն տեսութիւնը յայտնած է թէ միջին-հայերէնի յոգնակներուն վերջապահութիւններն —իւ, —ն, —ուի եւ —ոք (արտասանել —*ai*) փոխ առնուած ըլլան կապական լեզուներէն, եւր (այլեւայլ բարբառներու մէջ) կը գտնուին բոլորովին նոյն յոգնակի վերջապահութիւնները: Բայց որովհետեւ ինչպէս իրաւարի կը չեղած Կարապ, պատմական ժամանակին մէջ տեղի ունեցած փոխառութեան մը մասին չի կրնար խօսք ըլլալ, ուստի

ըստ իւր կարծեաց՝ յոգնակիւ պո ինգրական երկույթներուն սկիզբը նախապատմական ժամանակէն ըլլալու է՝ արիական-հայ գաղթականութենէն յառաջ: Այս յոգնակներները թէպէտ եւ հայերէնի մէջ մտան, բայց հին հայերէն բարձր ու մասնաբարական լեզուին մէջ չըրցան լեռնի բազայ. քաղիական իրաւունք ստանալ, Հարկի միջին գաղտն վերջեր՝ նոր կրիկեան-հայերէն աւանդներն լեզուով գտան նաեւ. ընդհանուր մուտք մասնաբարական լեզուին մէջ:

Սակայն այս տեսութեան հակառակ կ'ըլլին անյաղթելի գիտութիւնները. 1. Հայերէնի հաւաքականութեան վերջապահութիւններն այնպիսի անձուկ աղբիւր մ'ունին բովանդակ հայկական ու հնգելաբազմական ձեւակերպի գրութեան հետ, որ փոխառութեան մը մասին բացարձակապէս խօսք չի կրնար ըլլալ: 2. Եթէ հին հայերէնի մասնաբարական լեզուն իրապէս աւելի հնագոյն զգոյ՝ մ'ունեցած ալ ըլլայ՝ քան նոյն ժամանակ խոսուած լեզուն, սակայն ամենաշատը հարկի տարան մը տարբերութիւն վրայ կրնայ խնդիր ըլլալ, բայց ոչ ամբողջ հազարամայ միջոցի մը վրայ (որ Կարտի տեսութեան համար հարկաւոր էր): 3. Եթէ յոգնակի վերջապահութիւնները այն ամենահին ժամանակէն մէկ փոխ առնուած ըլլային՝ այն ատեն անոնք անհրաժեշտ պէտք էին կամայ յոգնակ յոգնական հոլովում ընդունել. հազիւ յընթացս պատմական հին հայերէնի շրջանին պատգամաւոր են միջին հայերէնի յոգնակիւ գրութեան համահայնական պայմանները. իսկ լրիւ զարգացած են միայն միջին հայերէնի շրջանին մէջ. 4. Կարելի չէ նոյն ինչոյն ներքեւ եղող յոգնակի կազմութիւնները նկատել իբր նախարար գաւառաբարբառական երեւոյթ մը. վասն զի այս պարագային քանի մը հայկական բարբառները՝ զարգացած կողմանէ հազար տարիէն ալ աւելի յառաջացած ըլլալու էին միւսներէն. բայց հիմ չունիք այսպիսի խորունկ գաւառաբարբառական տարբերութիւններ ընդունել հին հայերէնի համար. մասնաւոր թէ միջին եւ արդի հայերէնին փոխական քննութիւնն ուրիշ ձայններ հիմ մը ցոյց չի տար՝ բայց թէ մեզի ծանօթ հին հայերէնը. (Հիւրշման IF, Anz. XII, 51). այն ատեն աւելի անկարելի է այսպիսի ահագին տարբերութիւններ ընդունել հոլովման մէջ: 5. Փոխառութիւնն այն պատճառաւ ալ անկարելի է, որ կապական լեզուներն ընդհանրապէս հայերէնի վրայ աղբեղանութիւն ունեցած չեն: Հիւրշման, *Armenische Grammatik*, I, 397 կ'ըսէ կապական լեզուն փոխառութիւն համարել միայն մ'է հին հայերէն բառ, այսինքն՝ *իւ*, եւ ստով շատ ու շատ բանի հասանած է արդէն, վասն զի *իւ* իբր հարագած հնգելաբազմական բառ ձայն առ ձայն կը համահայնէ մեզ. *swach* «տկար», բառին հետ. (նշանակութեան մասին Հմմտ. հին սկանդ. *blámdr* «ծղալ» — հին անգլ. *blea* «տկար», իսկ լատ. *müller* առ *mollis*, Sommer, IF, XI, 54): Նոյնահնգնէն կապական բառերը հայերէնէն առած ըլլալու են, ինչպէս ուրիշ առանձին կամ մասնաւոր հարկաւոր կապական բառերը: Եթէ ի նկատի առնուի որ

